

Literatuurgeschiedenis transnasionaal. Een Virtuele Internationale Samenwerking (VIS) over Kaapse teksten uit de 17e en 18e eeuw.

Tycho Maas

Transnational literary history. A Virtual Exchange (VE) about Cape texts from the 17th and 18th century.

In 2024 and again in 2025, students of North-West University and Utrecht University joined in a Virtual Exchange about Dutch texts from the colonial Cape (17th-18th century). Students focused on an individual text that they read and discussed in its historical context and in the light of their own time, place, and circumstance. Also, they compared its place in literary histories from the Netherlands and South Africa. The Virtual Exchanges were laid out as pilot projects in undergraduate courses at both universities. This paper discusses the projects and the didactics of VE or Collaborative Online International Learning (COIL). It is found that such collaborations yield great potential for Dutch/Afrikaans Studies and other fields of study. Working together on colonial heritage helps to identify instances of Eurocentrism in historiography. More broadly, shared heritage helps to outline a transnational method for literary historiography in a globalizing world. Hermeneutics are a central methodology to this paper.

1. Voorbij moedertaal en vaderland¹

Een canon zegt meer over het moment van canonisering dan over de geschiedenis of over voortschrijdend inzicht. In zijn zoektocht naar de hermeneutiek van tekstreceptie suggereert Martindale (1993: 3): “*Meaning, could we say, is always realized at the point of reception*”.² Als de betekenis van een tekst het gevolg is van een dialogisch proces tussen tekst en lezer, kan er van uitgegaan worden dat een tekst zonder meer ‘een’ bedoeling communiceert. De plaats van Nederlandstalige teksten van de Kaap uit de 17e en 18e eeuw in de Nederlandse en Zuid-Afrikaanse literatuurgeschiedschrijving illustreert dit. De Zuid-Afrikaanse onderzoeker Conradie (1934: ix) omschreef de teksten als “Hollands-Afrikaanse groep” binnen discoursen van (Dietse) stamverwantschap, terwijl Kannemeyer (1984) een halve eeuw later de “Hollands-Suid-Afrikaanse” geschriften vanwege de koloniale “boustof” juist zou onderscheiden van die uit Nederland en van de Afrikaanse die erop zouden volgen.³ Nader aan de huidige tijd koppelen Van Collier en Odendaal (2005a en 2005b) “Nederlandse tekste geskryf in Suid-Afrika” los van de Afrikaanse

literatuur, en Carstens en Raidt (2017) beschouwen het Afrikaans als contacttaal: een taal “uit Europa en van Afrika” die zich ontwikkelde met invloeden uit Azië. In reactie op Huigen (2006), die schrijft over “Nederlandstalige Suid-Afrikaanse letterkunde”, en Francken en Praamstra (2023), die schrijven over “Zuid-Afrikaanse Nederlandse literatuur”, besprak ik in *TNA* (Maas 2021b) het gedicht bij de eerstesteenlegging van het nieuwe fort aan de Kaap uit 1666 tegenover een contemporair wereldbeeld. Uit die bespreking bleek de relatie van plaats, tijd, en omstandigheid met beeldvorming op het koloniale verleden. Het gedicht van de Kaap staat in een traditie van Europees koloniaal discours, én toont de veelstemmigheid daarvan.

In het huidige dekoloniale tijdsgewricht vormen de 17e en 18e eeuw een voor de hand liggende proefsteen voor transnationaal onderzoek tussen Nederland en Zuid-Afrika, maar er zijn andere redenen. Antropoloog Arjun Appadurai (1996: 4) brengt de toenemende breuk in de (vermeende) eenheid van de moderne natiestaat in verband met de opmars van digitale media en massamigratie in de 21ste eeuw. Migratie (gedwongen of vrijwillig) en digitale media zetten identiteit en de representatie ervan niet simpelweg onder druk, maar dereguleren die voortdurend op een fundamentele wijze, “because both viewers and images are in simultaneous circulation”. In vergelijking was het in de 17e eeuw de drukpers die de beeldvorming van de koloniale Zelf en Ander democratiseerde met een tot dan toe ongeëvenaarde omvang en snelheid. Het is Europa’s wereldwijde expansie van destijds die dus in onlosmakelijk verband staat met een asymmetrische of eurocentrische identiteits(beeld) vorming en de circulatie ervan. Transnationaal onderzoek vestigt de aandacht op aspecten van identiteit die de globaliserende natiestaat nu onder druk zetten, en die destijds zichtbaar waren bij de vorming ervan – migratie, religie, gender, enz. Een transnationaal perspectief vestigt ook de aandacht op de ongelijke of verschillende ervaringen van die aspecten in een historische tekst tussen lezers in Zuid-Afrika en Nederland.⁴

De hermeneutische horizonversmelting speelt zich voor de onderhavige Virtuele Internationale Samenwerking (VIS) af doorheen tijd én ruimte. Zoals bekend hoeven bij horizonversmelting Zuid-Afrikaanse en Nederlandse literatuurshistorici cq. studenten het niet met elkaar of met de tekst eens te zijn over bijvoorbeeld migratie, religie, of gender. De hermeneutiek bestaat uit het aanwenden van een gedeelde standaard of gemeenschappelijk apparaat om eventuele kritiek mee te benoemen. Zo vindt betekenis-toekenning plaats, onder bewustwording van de plaats, tijd en omstandigheid van toekenning. Dit is de definitie van transnationale literatuurbeschouwing voor de VIS tussen Nederland en Zuid-Afrika die het onderwerp van dit artikel vormt.⁵ De pre-

nationale tekst wordt niet anachronistisch toegeëigend binnen nationale kaders van literatuurgeschiedschrijving, maar er is een transnationaal gesprek dat de afstand en nabijheid verkent van 17e- en 18e-eeuwse Kaapse teksten met Nederland én Zuid-Afrika vandaag de dag. Welke transnationale aspecten spelen in de globaliserende werelden van toen en nu? Welke asymmetrieën of verschillen bestaan er in het denken daarover tussen Nederland en Zuid-Afrika, en hoe verhoudt zich dat denken tot de koloniale denkwereld van de tekst? De positionaliteit van de studenten en hun gesprekken over de tekst worden zo erkend als een krachtig betekenisgevend (hermeneutisch) instrument.

2. Gedeeld erfgoed

Teksten over de Kaap die geschreven zijn in Europa zijn groot in aantal en het (stereotyperende) beeld dat zij schetsen is door J.M. Coetzee (1988) wel omschreven als “the echo chamber of discourse of the Cape”: beeldvorming van de Khoe voltrok zich in negaties van een Christelijk Europees zelfbeeld, dat pas later in de vroegmoderne periode systematischer bevraagd begon te worden. Enkele vroege uitzonderingen op deze regel zijn geschreven aan de Kaap, door mensen die daadwerkelijk langere tijd in dichter contact stonden met de Khoe en een kritisch perspectief ontwikkelden op de vaak stuwende houding van het VOC-bestuur.⁶ Er wacht op dit gebied in Zuid-Afrika nog veel archiefwerk, in de Lage Landen nog veel bewustwording over het bestaan van deze bronnen, en in beide wereldhelften nog veel onderzoek naar de relatie van de positionaliteit en de inhoud van deze bronnen.

In Kaapstad herbergen de National Library of South Africa (NLSA) en de Western Cape Archives and Records Service (WCARS) bronnen van de koloniale periode aan de Kaap, net zoals de bijzondere collecties van de universiteiten van Kaapstad en Stellenbosch. Het verdient nadruk dat het hier gaat om teksten van privépersonen (NLSA) en om officiële documenten in VOC-archieven (WCARS); egodocumenten en meer literaire bronnen wisselen af met bijvoorbeeld preken en boekhoudingen in verschillende moderne Europese talen, het Latijn, en soms Afrikatalen – eenduidig zijn de collecties dus niet, en het archiefwerk dat wacht is sterk interdisciplinair. *Die Suidhoek van Afrika. Geskifte oor Suid-Afrika uit die Nederlandse tyd, 1652-1806* (2002) is een brede, thematisch opgezette bloemlezing van Karel Schoeman die een indruk geeft van de diversiteit van het bronmateriaal. De ‘geskifte’ omvatten belletristische en zakelijke teksten, verbonden in een toelichtend narratief. De bloemlezing is bedoeld voor een Afrikaanstalig publiek, waarvoor Schoeman alle fragmenten (louter) in eigen vertaling opneemt.⁷

Aan Nederlandse kant ontbreekt een boek zoals dat van Schoeman. Dat is de focus van het onderhavige artikel. Ook van een transnationaal letterkundig overzichtswerk is niet echt sprake. In de verantwoording van de voor het Nederlands taalgebied toonaangevende, achtdelige *Geschiedenis van de Nederlandse literatuur* (onder redactie van Gelderblom en Musschoot, 2006-2017), schrijven de redacteurs dat er “geen speciale aandacht [wordt] geschonken aan verwante, maar verschillend functionerende literaire systemen buiten én binnen het taalgebied, zoals [...] de literatuur in het Afrikaans” (2017: 24).⁸ Komrij (1999) nam in zijn bloemlezing over de Afrikaanse poëzie gedichten vanaf de 17e eeuw op, en Van Beek (2019) legt het begin van vrouwelijk schrijverschap in Zuid-Afrika in de 17e eeuw. Het recentst is de lacune rondom de Kaap – overigens de grootste van de ‘vier kwartieren’ van de Nederlandse koloniale letterkunde, boven Nederlands-Indië, de Antillen, Suriname – ingevuld door Francken en Praamstra (2023), *Geen land voor dromen. Geschiedenis van de Zuid-Afrikaanse Nederlandse literatuur*. Het levert een welkome verbreding op wat betreft genres en geografie, die volgens de titel functioneert als onderdeel van de Nederlandse literatuur.⁹ Een literatuurgeschiedenis die op systematische wijze gedeeld erfgoed zichtbaar maakt – en een Europees centrum uitdaagt – is er niet.¹⁰

3. Reader

In maart 2024 en 2025 bestudeerden bachelorstudenten Afrikaans en Nederlands van de Noord-West-Universiteit en studenten Nederlands van de Universiteit Utrecht in tien kleine, gemengde groepjes van elk ongeveer vier studenten Nederlandstalige Kaapse teksten uit de 17e en 18e eeuw. Elk groepje koos een specifieke tekst, hielp elkaar bij het lezen en begrijpen ervan, en deed suggesties over de tekst als gedeeld erfgoed.

Deze eerste twee *pilot*-samenwerkingen werkten met (de originele bron)-teksten van Schoemans bloemlezing en enkele (literaire) teksten uit Komrij (1999), Van Beek (2019), Franken en Praamstra (2023), en eigen archiefwerk van de auteur, zie noten 6 en 21. De *reader* die zo ontstond, *Denken over gedeeld erfgoed. Kaapse teksten uit de 17e en 18e eeuw*, omvatte fragmenten van uiteenlopende genres en thematiek, en was ingegeven door de verbredende interesse naar beeldvorming onder letterkundigen sinds de *cultural turn*. De samenwerking werkte binnen de hermeneutische cirkel vanuit de overtuiging dat de interpretatie van een deel van de tekst of van een tekstfragment bijdraagt tot de verklaring of interpretatie van de cultuur waartoe die behoort. Waar mogelijk was nochtans een link naar een digitale

versie van de hele tekst opgenomen, doorgaans de Digitale Bibliotheek van de Nederlandse Letteren (DBNL, www.dbnl.nl). De inhoudsopgave is afgedrukt als afbeelding 1 (zie addenda).

Horizonversmeltingen bestreken uiteenlopende delen van de gevoels- en/of denkwereld van de auteur en diens/dier tijd. Het gewildst bij de studenten bleken egodocumenten rondom liefde en persoonlijk leven, waaronder het dagboek van Johanna Duminy en het verslag van Jacob Haafner over inheemse liefde (hoofdstuk 4). Ook het *Daghregister* van Jan van Riebeeck rondom Autshumao en Krotoa had een grote aantrekkingskracht, in tegenstelling tot het Dagboek van Adam Tas (2). Religie en geloof (Van der Spuy, De Vries, Van Lier, Vos; 6) trok aan beide kanten enkele gemotiveerde studenten, en enkele Nederlandse studenten verkozen een meer intertekstuele en tekstinterne benadering (Pieter de Neyn, Arnout van Overbeke, Aletta Beck, Susanne Bosman-De Villiers; 7).¹¹ De ambtelijke kant van het bestuur (5) en de reisverslagen vóór 1652 (1) trokken elk telkens één student. Enkele Nederlandse studenten kozen, tot slot, voor het thema slavernij; de groepjes verklaarden dit door de politiek-maatschappelijke aandacht voor het slavernijverleden in relatie tot het koloniale verleden in Nederland (3).

De *pilot* vormde aan beide universiteiten onderdeel van bestaande bachelor-cursussen. De Nederlandse studenten schreven op basis van de samenwerking een onderzoeksnota over hun tekst binnen de (inleidende) cursus 'Nederlandstalige teksten en culturen 1500-1800'. De Zuid-Afrikaanse (tweede- en derdejaars)-studenten 'Afrikaanse linguïstiek en letterkunde' beschouwden de bestudeerde tekst binnen een beredeneerd historisch overzicht van de ontwikkeling van Afrikaans.

4. *Virtual Exchange*

De samenwerking tussen de Zuid-Afrikaanse en Nederlandse studenten was voorbereid als een Virtuele Internationale Samenwerking (VIS). Het principe van een VIS is 'reciprocity and autonomy' (Little en Brammerts, 1996): studenten werken samen vanuit een wederzijdse afhankelijkheidsrelatie en zelfsturend vermogen.¹² Een belangrijk doel was dat zich op basis van de tekst een gesprek zou ontfouwen over de plaats-, tijd, en contextgebondenheid van historische narratieven en canonisering, specifiek de meerduidigheid van het (koloniale) verleden tussen (verschillende groepen in) Nederland en Zuid-Afrika. Welke verschillende betekenissen gaf school of opvoeding bijvoorbeeld aan het jaar 1652, en welk beeld ontstaat er bij Nederlandse en Zuid-

Afrikaanse studenten over de aankomst van Jan van Riebeeck aan de Kaap wanneer ze zijn *Daghregister* samen lezen?

Een succesvolle VIS steunt nadrukkelijk niet alleen op boekenkennis en Google-bare informatie, maar verlangt duiding en interpretatie waarvoor de samenwerkende groepen met elkaar in gesprek moeten. Volgens O'Dowd en Waire (2009) bestaat zo'n compleet gesprek uit (minstens) drie onderdelen: 'information exchange tasks', 'comparison and analysis tasks', en tot slot 'collaborative tasks'.

- De 'information exchange tasks' zijn socialiserende kennismakingsactiviteiten. Studenten leggen er contact, leren elkaar kennen, en tasten wederzijdse interesses af.
- Tijdens de 'comparison and analysis tasks' besluiten de studenten op een onderwerp, onderzoeken dat, delen hun resultaten, en vergelijken die. De *pilot* ging ervan uit dat Nederlandse studenten op talig vlak konden bijspringen voor de tekst, en de Zuid-Afrikaanse studenten op het gebied van cultuurhistorische context.
- In de 'collaborative tasks' werken studenten tot slot toe naar een gezamenlijk eindproduct of gedeelde conclusie.

In elk van deze drie fasen is 'reciprocity and autonomy' leidend. Een VIS staat in de Engelstalige wereld bekend als *Collaborative Online International Learning* (COIL) of kortweg *Virtual Exchange* (VE) en is dus in beginsel anders dan een *Massive Online Open Course* (MOOC): het didactisch uitgangspunt is niet dat van een (werk)college met webcam-verbinding. Dat werpt de vraag op welke online 'tools' er voor de asynchrone momenten (buiten de collegezalen) ter beschikking staan die samenwerking positief ondersteunen, en naar een doelmatige besteding van de synchrone sessies (college-bijeenkomsten).¹³

5. Taakontwerp

Het praktisch ontwerp van een VIS is een proces van 'breaking out of the walled garden', in de woorden van VIS-trainer Teresa MacKinnon: het is vertrouwd om binnen de institutionele gewoontes te blijven, en uitdagend om te besluiten op onderwijsvormen en -hulpmiddelen buiten de bekende.

De eerste 'walled garden' bleek de manier waarop studenten met elkaar contact zouden hebben, en het platform waarop ze zouden samenwerken over de tekst. White en Le Cornu (2011) maken onderscheid tussen 'digital residents' en 'visitors' en brengen in kaart hoe gebruikers een online tool ervaren, bijvoorbeeld e-mail.¹⁴ Het bleek dat onze studenten zich op e-mail 'institutional visitors' voelen, maar 'personal residents' op Whatsapp en (in

mindere mate) Facebook chat.¹⁵ Voor een VIS is het belangrijk dat studenten in real-time, binnen hun eigen dag- en weekindelingen, en zonder belemmering van tijdverschil op elkaars werk en ideeën kunnen reageren. E-mail met een reply-to-all tekst-bijlage is dus ongeschikt, en belemmert bovendien de ervaring van live contact.

Jamboard (in 2024, inmiddels beëindigd door Google) en Canva (in 2025) bleken twee van de weinige online whiteboards zonder betaalmuur. Tegelijkertijd zijn ze relatief afgeschermd (want slechts toegankelijk voor wie de link heeft gekregen) en blijft het verloop van de samenwerking inzichtelijk voor de begeleidende docenten.¹⁶

De samenwerking bestond uit twee synchrone bijeenkomsten van elk twee college-uren met twee weken ertussen. Vooraf was er een ‘information exchange task’, tussen de synchrone bijeenkomsten een ‘comparison and analysis task’, en tijdens de laatste bijeenkomst een ‘collaborative task’. Het taakverloop is schematische samengevat in afbeelding 2. Na de ‘collaborative task’ werkte elke student zelf binnen de eigen cursus aan een beoordeelde eindopdracht.

5.1. Ice-breaker

Juist in een online samenwerking is het belangrijk dat de kennismaking voldoende aandacht krijgt, en veilig en overzichtelijk gebeurt. Contact, nieuwsgierigheid en vertrouwen vormen de basis voor de inhoudelijke samenwerking die volgt.

De studenten deden met hun eigen docent eerst een DIE-oefening (‘Describe, Interpret, Evaluate’). Studenten kregen een foto te zien met de vraag ‘wat gebeurt hier?’. Reacties konden ze kwijt op een Jamboard of Canva, waardoor ze direct ervaring opdeden met deze tool voor de vervolgoopdrachten. Hun docent ordende de reacties plenair volgens de drie categorieën (beschrijvend, interpreterend, beoordelend). Men neigt onbewust naar de laatste twee. De oefening bereidt dus voor op intercultureel contact door bewustmaking van aannames en vooroordelen.

Na afloop werden lijsten met groepsleden en telefoonnummers rondgedeeld, met de opdracht om contact te leggen voorafgaand aan het eerste (synchrone) college. Studenten zetten zelf een Whatsapp- of Facebook-groep op, en deden een ice-breaker.¹⁷ Iedereen uploadde een afbeelding die een voorbeeld geeft van taal (Nederlands of Afrikaans) of literatuur in het dagelijks leven, gaf er een korte toelichting bij, en stelde een vraag over de bijdrage van een groepsgeenoot. Bij het eerste synchrone college waren er al veel valse taalvrienden voorbij

gekomen, en romantische ideeën gedeeld over schaatsend naar college in Nederland of op safari na college in Zuid-Afrika. De meeste groepjes waren in het Nederlands en Afrikaans blijven (proberen) chatten.

5.2. 'Comparison and analysis'

Het eerste synchrone college onderzocht de plaats-, tijd, en contextgebondenheid van historische narratieven en canonisering. De docenten gaven elk een voorbeeld: Thys Human besprak het 'lied ter ere van de Swellendamsche en Diverse andere Helden bij de Bloedige Actie aan Muisenburg in dato 7 augustus 1795'. Deze tekst 'uit die geskifte van 'n oranjeman' ten tijde van de Engelse inname van de Kaap op de Hollanders leidde tot vragen over het einde van het tijdvak voor deze samenwerking: hoe Hollands, hoe Afrikaans, of hoe Kaaps-Hollands zijn de taal en identiteit van deze tekst? Tycho Maas besprak het sonnet ter ere van de eerstesteenlegging van het nieuwe fort aan de Kaap uit 1666. De ideologische lading van de Kaap als zuidelijkste punt van Afrika, in het Europese vroegmoderne wereldbeeld het verste verwijderd van de Christelijke centra van beschaving, leverde de nodige gespreksstof in en tussen de collegezalen.

In de tweede helft van de bijeenkomst maakten de studenten in hun groepjes een videoverbinding op Whatsapp of Facebook, maakten ze een inventarisatie van bekende en onbekende namen, genres, en onderwerpen, en kozen ze een primaire tekst voor het vervolg van de samenwerking.

5.3. 'Collaborative task'

Tussen het eerste en tweede synchrone college gebruikten de studenten Whatsapp of Facebook om elkaar te helpen de gekozen tekst te lezen en begrijpen. Op Jamboard/Canva deden ze verslag van de belangrijkste vragen en inzichten. Talig (Nederlands) en cultuur-historisch (Zuid-Afrika) ondersteunden studenten zoals verwacht vanuit eigen kennis en ervaring, maar ook vanuit handboeken die voor de andere wereldhelft minder bereikbaar of vanzelfsprekend zijn, zoals het *Woordenboek der Nederlandse Taal* online, en de cultuur-historische werken van Karel Schoeman (2010; 2011).

Elke student las ter voorbereiding op de tweede gezamenlijke bijeenkomst bovendien een fragment uit een literatuurgeschiedenis. Nederlandse studenten lazen uit Francken en Praamstra (2023), *Geen land voor dromen. Geschiedenis van de Zuid-Afrikaanse Nederlandse literatuur*, of lazen de polemiek die

Huigen (2009) met de auteurs had gevoerd, ‘Kwesties van literariteit en (dis) continuïteit in Nederlandstalige Zuid-Afrikaanse literatuur’. De Zuid-Afrikaanse studenten bogen zich over Kannemeyer (2005), *Die Afrikaanse literatuur 1652-2004*, en Carstens (2017), *Die storie van Afrikaans, uit Europa en van Afrika*. Op Jamboard/Canva gaf iedereen kort aan of, en zo ja, hoe hun 17e- of 18e-eeuwse tekst daarin besproken wordt. Een voorbeeld van een Jamboard is opgenomen als afbeelding 3.

Jan van Riebeeck bood veel aanknopingspunten voor horizonversmelting rondom migratie. Studenten noteerden dat de literatuurgeschiedenissen in hem een historisch startpunt voor de Afrikaanse taal en literatuur zien, maar dat dit zelden lijkt te gebeuren op basis van een kritische lezing van zijn *Daghregister*. Daarin heeft hij opmerkelijke aandacht voor de Khoe. Studenten noteerden de scherpe wedervraag van Khoe-leider Autshumao wanneer de Hollanders aangeven dat het land niet groot genoeg is om in de noden van beide groepen te voorzien: “Wie sal dan met ’t beste recht wijcken, den rechten eygenaer off den vremden innemer?”¹⁸ En het viel de studenten op dat Autshumao de Kaapse situatie voor Van Riebeeck spiegelt naar Holland:

vragende oock: als sij [Autshumao c.s.] in Hollant quamen, off men haer sulcx wel soude toelaten [nl. een meerderheid van de vruchtbare landen innemen]; ende vorder seggende: wat wasser noch aen gelegen dat gijluyden hier bij ’t fort bleeff, maer gij comt heel in ’t landt ’t beste voor U uytkiezen, sonder eens te vragen off ’t ons oock aenstaet off geen ongerief geven sal.¹⁹

Studenten besloten dat het *Daghregister* in de literatuurgeschiedenis thuishoort omdat het ‘nie net ’n feitelijke rapport van gebeure is nie, maar dat daar wel emosies betrokke is’.

Ook Van Riebeecks verslag over Krotoa’s rol als tolk tussen meerdere kampen was een plek van horizonversmelting. Wanneer er slaven ontsnapt zijn bij het kasteel, vraagt Van Riebeeck aan Krotoa of ze wellicht weet of de Khoe de slaven beschermen. Volgens Van Riebeeck heeft ze het volgende gezegd over en hun tolk Nommoa (Doman), een andere tolk met wie Van Riebeeck samenwerkt:

sij (goet duyts spreekende) [seyde] dese woorden namentlijcq: Ick sal mijn Heer van Riebeeck rechtuyt seggen: Doman deucht niet, hij heeft al dat sij eergister bij mijn Heer gepraet hebben in de camer, gister aen de Hottentoos wederom geseght, ende als ick hem seyde dat het qualijck gedaen was, seyde hij wederom: *ick ben Hottentoos man en niet Duytsman, maer jij Eva soubat den Commandeur* ende soo voorts, [...].²⁰

Het wekte verbazing en teleurstelling bij de studenten dat Krotoa's stem slechts bewaard is door tussenkomst van Van Riebeeck. Als eindopdracht onderzocht een student met behulp van de narratologie waarom de loyaliteit van enige van de drie personen en de historiciteit van de scène moeilijk vast te stellen zijn.

Een heel ander beeld zagen studenten in de kleindochter van Jan van Riebeeck, Johanna Maria van Riebeeck, in een brief uit 1710 aan haar ouders in Batavia. Ze beschrijft haar verblijf aan de Kaap, die in haar ogen toch maar een boers overslagpunt is gebleven in vergelijking met het veel mondainere Batavia van haar jeugd. De Kaap zag er “wat morsig uijt (gelijk overal hier so wat hottentotagtigh is)”, het Kasteel was “soo vuyl en smeerigh overal ... miserabel slorsigh”, en de gouverneur was “een man van heel veel swiers [is], en hout, scheynt, veel van dames altemets tot zijn geselschap hebben, soodat het hier een hele hoofse swier is, maar evenwel alles op sen Hottentots”, en dat “de menschen [Hollanders], nu malkandere seer nijdig zijn”. Al met al kwam Johanna Maria “een stuk oordelender” over dan verwacht. Het viel op dat ze “Hottentot” als denigrerend bijvoeglijk naamwoord gebruikt. Dit was een interessant contrast met de verwachtingen over Jan van Riebeeck. Een student verklaarde het door het persoonlijke karakter van een brief tegenover een officieel verslag.

6. Conclusie en discussie

Verschillen in positionaliteit van Zuid-Afrikaanse en Nederlandse studenten en hun universiteiten leiden tot uiteenlopende horizonversmeltingen ten opzichte van historische teksten en beeldvorming over een gedeeld verleden. Een gedeeld letterkundig onderzoeksapparaat maakt een betekenisvol gesprek mogelijk. Transnationale literatuurbeschouwing kan plaatsvinden waar zo'n gedeelde standaard doorheen tijd of ruimte bestaat, en kan daarin haar definitie vinden.

Een transnationale neerlandistiek onderkent dat neerlandici wereldwijd uiteenlopende vragen en inzichten hebben. Uitwisseling en dialoog is een pijler van de internationale neerlandistiek, zoals schrijversbezoeken en gastdocentschappen illustreren. Een VIS maakt het voor meer studenten mogelijk om een samenwerking te ervaren. De didactische principes van ‘reciprocity and autonomy’ stimuleren reflectie op tijdbesteding binnen en buiten de collegezalen, en gebruikmaking van 21e-eeuwse digitale middelen in het onderwijs, ook buiten de VIS. Voor Europese onderzoekers is het een uitnodiging om luisterend voorbij een eurocentrische dynamiek van centrum-periferie te streven.

Archieven in Zuid-Afrika en elders bevatten nog veel bronnen die essentieel zijn om uitgangspunten voor een transnationale literatuurbeschouwing nader te formuleren. Dit sluit geschiedkundige bronnen in, zoals Van Riebeecks *Daghregister* en andere VOC-archivalia, als onderwerp van letterkundig onderzoek. Het betekent ook dat er over taalgrenzen gekeken moet worden.²¹

Er wordt momenteel gewerkt om de reader van deze VIS-pilots online vrij beschikbaar te maken als Pressbook.²²

Noordwes-Universiteit en Universiteit Utrecht

Bibliografie

- Appadurai, Arjun. 1996. *Modernity At Large. Cultural Dimensions of Globalization*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Bel, Jacqueline. 2015. *Bloed en rozen. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1900-1945*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Brems, Hugo. 2006. *Altijd weer vogels die nesten beginnen. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1945-heden*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Burger, Willie. 2024. Nostalgieze verlange na 'n droom van 'n Nederlandse kolonie. Recensie van *Geen land voor dromen. Geschiedenis van de Zuid-Afrikaanse Nederlandse literatuur. Vooys. Tijdschrift voor letteren* 42(2): 66-69.
- Carstens, Wannie en Raidt, Edith. 2017. *Die storie van Afrikaans. Uit Europa en van Afrika*. Pretoria: Protea.
- Coetzee, John Maxwell. 1988. *White Writing. On the Culture of Letters in South Africa*. New Haven and London: Yale University Press.
- Commander, Nannette en Schloer, Wolfgang en Cushing, Sara. 2022. Virtual exchange: a promising high-impact practice for developing intercultural effectiveness across disciplines. *Journal of Virtual Exchange* 5: 1-19.
- Conradie, Elisabeth. 1934. *Hollandse skrywers uit Suid-Afrika. Deel I. 1652–1875*. Pretoria/Kaapstad: J.H. de Bussy/HAUM v/h J. Dusseau.
- Dietz, Feike. 2023. Bringing Young Grandisons across the Channel: Plural and interacting mediator roles as vital forces behind the production and circulation of transnational youth literature. In: Van der Haven en anderen. (reds.). *Literature without frontiers: Transnational perspectives on premodern literature in the Low Countries, 1200-1800*. Leiden: Brill.
- Francken, Eep en Praamstra, Olf. 2023. *Geen land voor dromen. Geschiedenis van de Zuid-Afrikaanse Nederlandse literatuur*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Gelderblom, Arie-Jan en Musschoot, Anne Marie. 2017. *Ongeziene blikken*.

- Nabeskouwingen bij de Geschiedenis van de Nederlandse literatuur.* Amsterdam: Bert Bakker.
- Huigen, Siegfried.** 2006. Nederlandstalige Suid-Afrikaanse letterkunde, 1652 tot 1925. In: Van Coller, Hennie. (red.). *Perspektief & Profiel. 'n Afrikaanse literatuurgeschiedenis. Deel drie.* Pretoria: Van Schaik.
- Huigen, Siegfried.** 2009. Kwesties van literariteit en (dis)continuïteit in Nederlandstalige Zuid-Afrikaanse literatuur. *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 125: 253-263.
- Kannemeyer, John.** 1984. *Geskiedenis van die Afrikaanse literatuur. Deel 1.* Pretoria/Kaapstad: Academia.
- Kannemeyer, John.** 2005. *Die Afrikaanse literatuur. 1652–2004.* Kaapstad: Human & Rousseau.
- Komrij, Gerrit.** 1999. *Die Afrikaanse poësie in 'n duisend en enkele gedigte.* Amsterdam: Uitgewery Bert Bakker.
- Leask, Betty.** 2020. Internationalization of the Curriculum, Teaching and Learning. In: Teixeira P.N., Shin J.C. (red.). *The International Encyclopedia of Higher Education Systems and Institutions.* Dordrecht: Springer.
- Little, David en Brammerts, Helmut** (red.). 1996. *A guide to language learning in tandem via the Internet.* Dublin: Trinity College.
- Maas, Tycho.** 2021a. The Classics at World's End. A VOC Secretary Reframes the Cape Khoi. *JOLCEL* 5: 53-71.
- Maas, Tycho.** 2021b. Nederlandse Kaapse koloniale letterkunde: Het gedicht over het nieuwe fort aan de Kaap (1666), herbeskouwd. *TNA* 28(2): 38-52.
- Maas, Tycho.** 2022. A letter about the Khoe by J W van Grevenbroek: watermarks, authenticity & and the colonial discourse. *Bulletin of the National Library of South Africa* 76(1): 93-108.
- Maas, Tycho.** Voorzien 2026. *Othering at the Cape of Good Hope. Rediscovering Race in (pre)colonial Writing from Southern Africa.* Londen: Bloomsbury. (Onder contract.)
- Martindale, Charles.** 1993. *Redeeming the Text. Latin poetry and the hermeneutics of reception.* Cambridge: Cambridge University Press.
- O'Dowd, Robert en Waire, Paige.** 2009. Critical issues in telecollaborative task design. *Computer Assisted Language Learning* 22(2): 173-188.
- Ricoeur, Paul.** 2011. (Vert. D. Pellauer), *Hermeneutics. Writings and lectures.* Cambridge: Polity.
- Roux, Alwyn en T'Sjoen, Yves.** 2024. Wonderlijke historiën. Neerlandistiek.nl. <https://neerlandistiek.nl/2024/10/wonderlijke-historien/> (Datum van gebruik: 22 november 2024).
- Schoeman, Karel.** 2002. *Die Suidhoek van Afrika. Geskifte oor Suid-Afrika uit*

- die Nederlandse tyd, 1652-1806*. Pretoria: Protea.
- Schoeman, Karel.** 2010. *Kolonie aan die Kaap: Jan van Riebeeck en die Vestiging van die Eerste Blankes, 1652-1662*. Pretoria: Protea.
- Schoeman, Karel.** 2011. *Cape Lives of the Eighteenth Century*. Pretoria: Protea.
- Steinmeyer, Elke.** 2024. Some perspectives on Neo-Latin in South Africa. *Acta Classica* LXVII: 163-179.
- Van Beek, Pieta.** 2019. *My mother's mother's mother. South African women's writing from 17th century Dutch to contemporary Afrikaans*. Leiden: Leiden University Press.
- Van Coller, Hennie en Odendaal, Bernard.** 2005a. Die verhouding tussen die Afrikaanse en Nederlandse literêre sisteme. Deel 1: 'Oorwegings vir 'n beskrywende model'. *Stilet* 14(3): 1-17.
- Van Coller, Hennie en Odendaal, Bernard.** 2005b: 'Die verhouding tussen die Afrikaanse en Nederlandse literêre sisteme'. Deel 2: "'n Chronologiese oorsig'. *Stilet* 14(3): 18-46.
- Van der Heiden, Gert-Jan.** 2012. *De stem van de doden. Hermeneutiek als spreken namens de ander*. Nijmegen: VanTilt.
- White, David en Le Cornu, Alison.** 2011. Visitors and Residents: A new typology for online engagement. *First Monday* 16(9).

Noten

1. Ik ben prof. dr. Thys Human van NWU dankbaar dat hij vanaf het begin de samenwerking heeft gesteund. De VIS van 2024 is aangeboden op het congres van de Suider-Afrikaanse Vereniging vir Neerlandistiek in Windhoek (Uithoeken van de Neerlandistiek, juli 2024), waar dit artikel de neerslag van vormt, en op het platform *Samespraak* (25 september 2024); <https://www.youtube.com/watch?v=kEx7boqMSSQ&t=14s> geraadpleegd 16-06-2025).
2. Cursivering origineel. Martindale vervolgt: "A writer can never control the reception of his or her work, with respect either to the character of the readership or to any use which is made of that work."
3. Volgens Conradie rechtvaardigde de kwetsbaarheid van de nog jonge Afrikaanse letterkunde de aandacht voor de vroege "rol van de Hollandse skrywers in die nasionale bewuswording".
4. Internationale verbanden spelen zich af tussen natiestaten. Net zoals een comparatistische literatuurbeschuouwing, is het vertrekpunt van de beschouwing van invloed. Transnationale literatuurbeschuouwing vertrekt bijvoorbeeld vanuit een universeel thema of onderwerp; Dietz (2023) biedt een overzichtelijke stand van zaken.
5. Over hermeneutiek, ook binnen het Nederlands taalgebied, zie Ricoeur (2011) en Van der Heijden (2012).

6. Maas (2021a). Zie ook Maas, voorzien 2026.
7. Er zijn ook Nederlandstalige bronnen van eerder en later datum. Zij maken geen deel uit van Schoeman (2002), dat trouwens een onfortuinlijk bescheiden receptie kent.
8. Dat geldt ook het Fries. De twee delen over de 20ste eeuw bevatten enige verwijzingen naar Zuid-Afrika en het Afrikaans; Brems (2006: 603) noemt bijvoorbeeld “De terugkeer van de Afrikaanse literatuur” na het einde van de apartheid (en noemt Eybers en Breytenbach), terwijl Bel (2015: 51) bijvoorbeeld aangeeft dat de Tweede Boerenoorlog (1899-1902) zorgde voor “een golf van nationalisme in de literatuur” vanuit ideeën van stamverwachtschap en vanuit “verontwaardiging over het optreden van de ‘inhalige’ Britten” (249), aangewakkerd door het bezoek van de Boerengeneraal Paul Kruger aan Nederland en Vlaanderen in 1900.
9. Teksten en schrijvers die het Nederlands bevorderen (in plaats van Afrikaans of Engels), krijgen er een “schouderklop” (331), en een belangrijk selectiecriterium zijn teksten die “een nieuw en vreemd land, met andere vreemde mensen ... in kaart brengen” (51). Zoals Burger (2024) aangeeft, loopt dat het risico van een wat eenzijdig, eurocentrisch en onkritisch perspectief op de koloniale periode.
10. Zie hierover ook Roux en T’Sjoen (2024). Aan de University of Michigan bood Dutch Studies recent een inbedding voor *Critical Race Theory*. Zie <https://neerlandistiek.nl/2024/11/neerlandistiek-als-activisme-en-koloniaal-herstel/> en ‘Dutch Studies: A Decolonial Revision’ (<https://www.youtube.com/watch?v=Q08gjSF0DVs> geraadpleegd 22-11-2024).
11. Francken en Praamstra 2023 vormden de primaire inspiratie voor hoofdstuk 7 ‘Dichten als vak?’.
12. VIS en internationalisering van onderwijscurricula zijn de laatste jaren volop in ontwikkeling, zie bijvoorbeeld Leask (2020) en Cammander e.a. (2022).
13. Het uitgangspunt van onderwijsontwerp is dat de hulpmiddelen bij de onderwijs- of werkvorm passen. Bij de VIS blijkt dikwijls het omgekeerde: de aard van online tools is leidend in het uitwerken van nieuwe werkvormen.
14. Dit is een aanscherping van het onderscheid van Prensky (2001) tussen ‘digital natives’ en ‘digital immigrants’, die hiermee aangaf dat studenten vaak al met geïnternaliseerde IT-kennis en -vertrouwdheid binnenkomen die oudere generaties actief hebben moet leren.
15. E-mail is bovendien een zogenaamde skeuomorph: deze (digitale) afgeleide van brievenpost kenmerkt zich door eigenschappen van het origineel die in de huidige tijd haast ornamenteel zijn geworden.
16. De online leeromgevingen van de universiteiten waren onderling niet compatibel (Blackboard tegenover eFund), er bestonden licentie-beperkingen rondom co-working op (Microsoft Teams of Zoom, en er waren ethische zorgen over gratis alternatieven.
17. Succesvolle ice-breakers zijn open, veilig, en eenvoudig. Ze zijn positief, nodigen uit, en smaken naar meer.
18. Namelijk van het land, “‘twelck haer [de Khoe] van alle eeuwen eygen toegecomen had, ende waerop sij gewoon waren haer vee te weyden, etc.”

19. 5-6 april 1660. Een volgende vraag is natuurlijk, wat Van Riebeeck beoogt met dit opmerkelijk uitgebreide verslag aan de Heeren XVII. Van Riebeecks opmerkelijke verweer bestaat trouwens eruit, dat de Khoe eerst vee hadden afgenomen, en dat het land onder (Romeins!) oorlogsrecht is ingenomen.
20. 21 juni 1658.
21. Maas (2022) en Steinmeyer (2024) vestigen de aandacht op 17e- en 18e-eeuwse bronnen in Zuid-Afrika in het Latijn. Zie ook Maas, voorzien 2026.
22. Bij het ter perse gaan van *TNA* is de URL bekend, maar de inhoud van het Pressbook nog in voorbereiding: <https://pressbooks.pub/kaapseteksten17e18eeuw/> Met dank aan de Universiteitsbibliotheek Utrecht voor financiële ondersteuning. Het Nederlandse ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap heeft als subsidieverstrekker de pilot van 2024 op locatie in Utrecht geëvalueerd. Resultaten op aanvraag beschikbaar bij de auteur.

Addendums

Inhoud

1. Reisverslagen vóór 1652	
Een eerste Nederlands verslag over de Kaap (1583). Jan Huyghen van Linschoten, <i>Itinerario, voyage ofte schipvaart naer Oost ofte Portugaels Indien</i>	5
Een vroege bezoeker. De eerste schipvaart der Nederlanders naar Oost-Indië onder Cornelis de Houtman, 1595-1597.....	8
De Kaap is 'zeer playstant ende genuechlick'. De reis van Joris van Spilbergen naar Ceylon, Atjeh en Bantam, 1601-1604.....	12
Een stereotype beeld. Inheemse mensen in <i>Reisen van Nicolaus de Graaff gedaan naar alle gewesten des wereldds, beginnende 1639 tot 1687 inclus</i>	16
2. Commandeers met veel gezichten; Krotoa/Eva	
<i>Dagregister gehouden by den oppercoopman Jan Anthonisz van Riebeeck</i>	19
Aankomst aan de Kaap.....	20
Inheemse groepen komen handel drijven.....	22
Een beschrijving van inheemse mensen.....	25
Een inheems hoofdman bezoekt het fort.....	28
Van Riebeeck in gesprek met Autshumao.....	30
Krotoa/Eva, 'de principaelste uytlegger van de taal'. <i>Dagregister gehouden by den oppercoopman Jan Anthonisz van Riebeeck</i> (ed. Bosman en Thom, Kaapstad: A.A. Balkema, 1952-1957).....	33
Een naamloze bevalling.....	34
Krotoa/Eva. Enkele beschrijvingen.....	34
Krotoa/Eva tussen meerdere kampen.....	36
Weerstand tegen gouverneur W.A. van der Stel. Adam Tas, <i>Dagboek</i> (1705).....	39
Tegen gouverneur W.A. van der Stel. Abraham Bogaert, <i>Op de contradeductie der Kaapsche voortplantelingen</i> (1712).....	43
3. Slavernij	
Slavernij aan het eind van de 18 ^e eeuw. Cornelius de Jong, <i>Reizen naar de Kaap de Goede Hoop</i>	47
Bezorgdheid over slavernij bij de VOC. H.A. Van Reede tot Drakestein, <i>Journal van zijn verblijf aan de Kaap</i> , 1685.....	50
De kosten van slavernij. Hendrik Swellengrebel jr., <i>Briefwisseling oor Kaapse sake 1778-1792</i>	52

4. Egodocumenten

Kaapse liefde (1). Jacob Haafner, <i>Lotgevallen en vroegere zeereizen</i> (1820).....	54
Kaapse liefde (2). Een liefdesbrief van Christoffel Heinrich Niehaus: 'n Ou minnebrief van 1782'.....	57
De kleindochter van Jan van Riebeeck schrijft een brief aan haar ouders in Batavia (1679-1759). <i>Brieven van Johanna Maria van Riebeeck, en ander Riebeeckiana</i>	60
Een dagboek uit de 18 ^e eeuw. Johanna Duminy (née Neethling/Nöthling). <i>Duminy-dagboeke</i>	63

5. Moelzaam bestuur

Illegaal handelen, dobbelen, en slavernij. Het bestuur aan de Kaap stelt regels op 1652-1672.....	68
Een armoedig bestaan. Verslag over Kaap aan de Heeren XVII, 1684.....	72
Tumult en rechtszaken. Bezoekers en bewoners in de periode 1658-1668.....	75

6. Geloof

100 jaar aan de Kaap. Petrus van der Spuy, <i>Dank-altaar, Gode ter eere opgericht [...]</i> , 1752.....	80
Een brief van 'eene Afrikaansche vrouw.' Susanne de Vries (née Bosman), 1711-1755.....	83
Het evangelie verspreid. H.R. van Lier, <i>Verzameling van eenvoudige leerredenen</i> 1834.....	87
<i>Merkwaardig verhaal, aangaande het leven en de lotgevallen van Michiel Christiaan Vos</i> (1759-1825).....	90

7. Dichten als vak en als hobby

Dichter van de VOC. Pieter de Neyn, <i>Vrolyke uren, bestaande uit verscheide soorten van mengel-dichten</i> (Amsterdam, 1681).....	94
De eerste Nederlandse dichter aan de Kaap? Aernout van Overbeke, <i>De rymwercken</i> (1709).....	106
'Een echte dichteres'. Aletta Beck, <i>Mengel-digten</i> (1750).....	108
Gevonden op zolder: The Bosman book of verse. Susanna Bosman-De Villiers (1736-1818).....	116

Afbeelding 1 Inhoudsopgawe

Task Sequence in a VE

Key principle:

Reciprocity and autonomy

(Little and Brammerts, 1996)

1st Task:
Information
exchange tasks

- Socializing component
- Get to know each other
- Find common interests

2nd Task:
Comparison
and analysis
tasks

- Research of a topic, share research, compare & contrast

Final task:
Collaborative
tasks

- Students work together to produce a joint product or conclusion

Google Jamboard

Google Jamboard

Afbeelding 2 VIS taakontwerp

Een beschrijving van inheemse mensen

DAGHREGISTER
GEGROEVEN BY DEN OVERSCHOUTMAN
JAN ANTHONISZ
VAN RIEBEECK
DEEL I
1602-1603

Wanneer Johanna Maria van Riebeeck, kleindochter van Jan van Riebeeck, in 1710 aan haar ouders schryft over haar ervaringen in Kaap de Goede Hoop, zegt zij evenwel gaat alles op en Hottentots' en 'zo Hottentotagtig'. Het woord 'Hottentot' is naast de denigrerende naam van de Westelingen voor het inheemse volk nu ook een bijvoegelijk naamwoord geworden voor vize of slechte zaken.

Met uitsondering van Wannie Carstens word daar eintlik baie min oor die koloniale tekste i.t.v. literatuur gesê. Kanemeyer beskou die tekste deur die Vryburgers as behorende tot die Afrikaanse letterkunde, terwyl die tekste deur amptenare, immigrante, oorsese besoekers ens. as behorende tot die Nederlandse literatuur beskou word. Daar word in meeste literatuurgeskiedenis na Jan van Riebeeck se dagregister, Abraham Tas se dagboek en oorsese reisgerigte tekste verwys. Net Wannie Carstens publiseer 'n redelik uitgebreide lys tekste, maar sê nie veel oor die inhoud of belang daarvan nie.

Jan van Riebeeck, die Nederlandse koloniale administrateur, het gedurende sy tyd in die Kaapkolonie (hedendaagse Suid-Afrika) in die 17de eeu in sy dagboek beskrywings van inheemse volke geskryf. Van Riebeeck se dagboekinskrywings bied insig in die ontmoetings tussen Europese koloniseerders en inheemse bevolkings, wat perspektiewe bied op hul gebruike, tale en lewenswyse soos dit deur die koloniale setlaars beskou word.

Hoekom moet ons dit lees, veral in 'n literatuurgeskiedeniskontekst?

Die studie van Jan van Riebeeck se dagboek, veral sy beskrywings van inheemse volke, is om verskeie redes belangrik in die literêre geskiedenis van Suid-Afrika:

1 HISTORIESE KONTEKS	2 KOLONIALE LITERATUUR	3 VERTEENWOORDIGING VAN INHEEMSE VOLKE	4 TAAL & IDENTITEIT
- Waardevolle insigte - Eerstehande inligting - Eerste ontmoetings - Interaksies en persepsies	- Breë genre koloniale literatuur - Belangrik: vorm koloniale ideologie en regverdigings - Koloniale vertellings	- Primêre bron oor inheemse volkbeelding in die tyd - Magdinamiekbron - Oorsprong van stereotipes en rasse ongelikheid in RSA	- Taalkundige invloed v Ndl. - Kulturele invloed v Ndl. - Taldinamika - Vorming van taalidentiteite in koloniale konteks

Kochoquas of Saldanhars dat is hetzelfde. Zij hadden deze naam omdat zij verbleven in de dalen van de Saldanhaby.

Hottentoots 'die wat Duyts konden ende dagelijcx hout voor de cocx halen

De Hottentooten was een volk in Afrika dat woonde in het gebied van de huidige provincie West-Kaap in Zuid-Afrika, toen de Nederlandse kolonisten van de VOC Kaapstad stichtten.

Die Hottentooten waren slaafgewerig naar de nieuwere mensen

Het bosvolk brengt de boodschap dat machtige groepen inlanders met veel vee gekomen waren.

Saldanhars:
Er was een stam 'Goringhaikona's', die door gevechten hun vee had verloren en nu leefde langs het strand van schelpdieren, vis en gestrand walvisen. Deze stam stond onder leiding van Autohoemoa of 'Harry'. Men rekende erop aan de Kaap vee te kunnen ruilen, maar dat had deze groep niet. De vijanden van 'Harry', de Goringhaika's of door de Nederlanders 'Saldanhars' genoemd, hadden wel grote kudden. Zij stonden onder leiding van opperhoofd Gogosa.

Bevolkingsgroepen uit de tekst

Afbeelding 3 Voorbeeld Jamboard